

TURKIYA VA ARAB MAMLAKATLARINING XALQARO IQTISODIY TASHKILOTLAR VA SAVDO ITTIFOQLARI FAOLIYATIDAGI ISHTIROKI

Haydarova Mohiraxon Ulug'bek qizi

Annotatsiya: Maqolada ikkinchi jahon urushidan keyingi davrlar oralig'ida Turkiya va Arab davlatlarining xalqaro iqtisodiy tashkilotlar va savdo ittifoqlari faoliyati, ijtimoiy - iqtisodiy hayotga ta'siri, siyosiy vaziyatlarning o'zgarishi, yangi munosabatlarning o'rnatilishiga sababchi bo'ldi.

Kalit so'zlar: modernizatsiya, xalqaro, BMT, NATO, infratuzilma, integratsiya, beqarorlik, siyosiy tizim, mustamlakachilik, rivojlanish, mahsulot, neft, diplomatiya, daromad.

Аннотация: В статье рассматривается деятельность международных экономических организаций и торговых союзов между Турцией и арабскими государствами в период после Второй мировой войны, их влияние на социально-экономическую жизнь, изменение политической ситуации и установление новых отношений.

Ключевые слова: модернизация, международный, ООН, НАТО, инфраструктура, интеграция, нестабильность, политическая система, колониализм, развитие, продукт, нефть, дипломатия, доход.

Abstract: The article examines the activities of international economic organizations and trade unions between Turkey and Arab states in the post-World War II period, their impact on sociolect-economic life, changes in political situations, and the establishment of new relations.

Keywords: modernization, international, UN, NATO, infrastructure, integration, instability, political system, colonialism, development, product, oil, diplomacy, income.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda yangi modernizatsiya qilinayotgan Turkiya iqtisodiy taraqqiyot va siyosiy barqarorlikka e'tibor qaratdi. Turkiya iqtisodiyoti hali ham asosan agrar edi, uning sanoat bazasi rivojlanmagan edi. Mamlakat siyosiy beqarorlik va sezilarli qashshoqlikka ham duch keldi. Shu bilan birga, ko'plab Arab davlatlari mustamlakachilik merosi va mustaqil iqtisodiyot va siyosiy tizimlar qurish muammolari bilan kurashayotgan edi.

Turkiya 1945-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'sischi a'zosi bo'lib, ko'p qirralilik va qoidalarga asoslangan xalqaro tartibga sodiqligini ko'rsatdi. Turkiya va arab dunyosi o'rtasidagi umumiy diniy va madaniy aloqalarga qaramay, Turkiyaning dunyoviy tabiati, NATOga a'zoligi (1952-yildan beri) va G'arbg

moslashgan siyosati uni ko'pincha ko'p Arab davlatlari bilan ziddiyatga solib qo'ydi. Arabizm va sotsialistik yoki qo'shilmaslik harakatlariga moslashish. Shunga qaramay, Turkiya arab qo'shnilari bilan hamkorlikni, asosan, iqtisodiy yo'llar orqali rivojlantirishga intildi.

Turkiya Respublikasining xalqaro iqtisodiy tashkilotlar bilan o'zaro munosabatlari eng muhim jihatlaridan biri 1947-yilda Turkiyaning bir qancha yirik tashkilotlarga qo'shilishi ya'ni Jahon banki guruhidagi Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankiga (XTTB) ishtiroki tufayli sodir bo'ldi. 1950-yillarning boshlariga kelib Turkiya o'zining iqtisodiy yuksalishi sababli ham inflyatsiyani tashkil etish jihatdan Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) bilan aloqalar qildi, bu ayniqsa mamlakat urushdan keyingi rekonstruksiya va bozorga o'tish oqibatlarini bilan kurashayotgan bir paytda muhim edi.

Turkiyaning xalqaro iqtisodiy tashkilotlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yib, bir qancha muommolarga duch keldi. Biroq bu davrda uning Arab davlatlari bilan aloqalari ancha murakkab edi. Turkiya, Iroq, Eron va Pokistonni o'z ichiga olgan mintaqaviy xavfsizlik ittifoqi bo'lgan Bag'dod pakti (1955) Turkiyaning asosiy diplomatik tashabbuslaridan biri edi. Bu ittifoq Sovet Ittifoqining mintaqadagi ta'siriga qarshi turishga qaratilgan bo'lsa-da, Turkiyaning G'arb davlatlari bilan hamfikir bo'lishidan ehtiyot bo'lgan ko'plab Arab davlatlari tomonidan shubha bilan qabul qilindi. Masalan, 1956-yildagi Suvaysh inqirozi munosabatlarni yanada murakkablashtirdi, chunki Turkiya Misrga qarshi arab millatchiligining yetakchi arbobi Gamal Abdel Nosir boshchiligidagi G'arb davlatlari tomonida bo'ldi.

Panarabizm 1960-1970-yillarda avj oldi va ko'plab Arab davlatlari birlik va iqtisodiy integratsiyaga ustuvor ahamiyat berildi. 1960-yillarga kelib, Arab Ligasi Iqtisodiy Kengashining tuzilishi Arab mamlakatlarida iqtisodiy rivojlanish uchun bir qadar muhim harakatlarni amalga oshirdi. Turkiya Respublikasining Yevropa mamlakatlari, shuningdek, AQSh hamkorlikni yo'lga qo'ydi. Mazkur farqlilik natijasida Turkiya va Arab davlatlari o'rtasida bir qancha iqtisodiy sohalarda hamkorlik qildi. Bular savdo, neft va boshqalardan o'zlarining moddiy manfaatlari jihatidan muhim rol o'ynadi.

Turkiyaning 1971-yilga kelib Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotiga (OECD) a'zo bo'lishi, Turkiyaning jahon iqtisodiy tizimi taraqqiylashuvida muhim jihat bo'ldi. OECD Turkiyaga boshqa sanoati rivojlangan davlatlar, jumladan, Fors ko'rfazi mintaqasidan neft daromadlariga tobora ko'proq qaram bo'lgan ko'plab Arab davlatlari bilan iqtisodiy siyosatni muhokama qilish uchun platforma taqdim etdi. Biroq, Turkiyaning OECDga a'zoligi arab dunyosida G'arb davlatlari bilan hamjihatligi tufayli, xususan, 1974-yilda Turkiyaning Kiprga bostirib kirishi natijasida Turkiyaning ba'zi Arab davlatlari bilan munosabatlarini yomonlashtirgani sababli ziddiyatli edi. Turkiya OPEK a'zosi bo'lmasa-da, tashkilotning strategik ahamiyatini

tan oldi va neftga boy Fors ko'rfazi davlatlari bilan yaxshi munosabatlarni saqlab qolishga harakat qildi. Turkiya davlat boshliqlari o'z mamlakatlari iqtisodiy joylashuvini hisobga olib, Yaqin Sharq davlatlaridan Yevropa mamlakatlariga neft va gaz quvurlari uchun muhim savdo yo'li bo'lib qolishini ta'minlashga intildi. Natijada Turkiyaning XTTB, XVF va OECD kabi xalqaro tashkilotlar bilan aloqalari Arab davlatlari, xususan, qurilish, to'qimachilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlari sohasida savdo aloqalarini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar bilan to'ldirildi.

Ko'rfaz davlatlari neft narxining yuqoriligi tufayli o'z iqtisodlarini diversifikatsiya qilishga intilishdi va Turkiya nisbatan past mehnat xarajatlari va rivojlanayotgan sanoat bazasi bilan sarmoya va savdo uchun jozibador hamkor sifatida ko'rildi. Bu islohotlar savdoni erkinlashtirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, davlat korxonalarini xususiylashtirishni o'z ichiga oldi.

Turkiyaning bu davrdagi diplomatik va iqtisodiy harakatlari arab dunyosi bilan aloqalarni, xususan, iqtisodiy hamkorlikni yaxshilashga qaratildi. Turkiya hukumati mamlakatni G'arb va arab dunyosi o'rtasidagi asosiy vositachi sifatida ko'rsatishga intildi, bu rolga uning turli xalqaro tashkilotlarga a'zoligi yordam berdi. Diqqatga sazovor misollardan biri Turkiyaning Arab sarmoya va eksport kreditlarini kafolatlash korporatsiyasidagi ishtiroki bo'lib, Turkiya va Arab davlatlari o'rtasidagi sarmoya oqimini rivojlantirishga yordam berdi.

Biroq, siyosiy keskinliklar ham davom etdi. Turkiyadagi 1980-yilgi harbiy to'ntarish ichki beqarorlik davriga olib keldi va bu uning tashqi munosabatlariga ta'sir qildi. Bundan tashqari, davom etayotgan Falastin-Isroil mojarosi Turkiyaning siyosati ko'pincha G'arb davlatlari bilan uyg'unlashgani bilan asosiy tortishuv nuqtasi bo'lib qolmoqda, shu bilan birga ko'plab Arab davlatlari Turkiyaning pozitsiyasini Isroilga haddan tashqari xayrixoh deb bilishgan. Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, Turkiyaning xalqaro iqtisodiy tashkilotlardagi ishtiroki natijasida mamlakat bu platformalarni bardavom rivojlanish maqsadlarini ta'minlash uchun asosiy o'rinda ko'rildi.

Turkiyaning Arab dunyosi bilan iqtisodiy aloqalari bir qadar Turkiya hukumatining iqtisodiyotni zamonaviylashtirishga intilish, turk qurilish sanoatining o'sishiga va eksportni pasaytirishga e'tibor qaratgani tufayli sezilarli darajada mustahkamlandi. Mazkur holat Turkiyaga yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish va sanoat salohiyatini kengaytirish uchun zarur bo'lgan o'zaro yordamni taqdim etgan Jahon banki va XVJ turli millatli jamiyatlarning ta'siri kuchayishidan ham foyda ko'rdi. 1945- yildan 1990-yilgacha bo'lgan davr Turkiyaning BMT, XTTB, XVF va OECD kabi yirik xalqaro tashkilotlarga a'zoligi tufayli turli siyosiy jarayonlarda ishtirok etishi va qatnashishi namoyon etdi.

Bu davrda uning Arab davlatlari bilan munosabatlari ham hamkorlik, ham keskinlik bilan ajralib turdi, chunki Turkiya G'arb bloki va arab dunyosi o'rtasidagi o'z pozitsiyasini yo'naltirdi. Siyosiy tafovutlarga qaramay, xususan Turkiyaning

NATO va G'arb bilan hamohangligi sharoitida Turkiya va Arab davlatlari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar savdo, energiya va rivojlanishdagi o'zaro manfaatlardan kelib chiqqan holda rivojlandi. 1990-yilga kelib Turkiya o'zini mintaqaviy iqtisodiy masalalarda hal qiluvchi o'yinchi sifatida ko'rsatdi va kelgusi o'n yilliklarda ham arab dunyosi, ham xalqaro iqtisodiy institutlar bilan hamkorlikni davom ettirish uchun zamin yaratdi.

Turkiya 1945-1990-yillarda turli Arab davlatlari dunyoning yirik tashkilotlari savdo iqtisodiy jarayonlarda munosib ishtirok etdi. Ularning ushbu alyanslardagi ishtiroki vaqt o'tishi bilan mintaqaviy va global dinamikaga, masalan, sovuq urushning kuchayishi, dekolonizatsiya va global iqtisodiy naqshlarning o'zgarishiga javob berdi. Bu davlatlar tez o'zgarib borayotgan dunyoda o'z iqtisodiy ta'sirini kengaytirishga, siyosiy barqarorlikni ta'minlashga va geosiyosiy mavqeini oshirishga intildi.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng darhol Turkiyaning Yevropa va Osiyo o'rtasidagi ko'prik sifatidagi geosiyosiy mavqeining uning tashqi siyosatida markaziy o'rinni egalladi. Sovuq urushning dastlabki yillarida Turkiya qisman sovet ekspansionizmi tahdidi tufayli G'arb bilan, xususan AQSh va Yevropa davlatlari bilan yaqin aloqada bo'ldi. Natijada Turkiya iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantirish, siyosiy va harbiy aloqalarni ta'minlashga qaratilgan bir qancha xalqaro tashkilotlarga qo'shildi.

Turkiya 1947-yilda Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) va Jahon bankiga a'zo bo'lganligi sababli u iqtisodiy jihatdan dastlabki yirik qadamlardan biri bo'ldi. Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki Turkiyaga urushdan keyingi qayta qurish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish uchun muhim moliyaviy yordam ko'rsatdi. 1952-yilda Turkiya Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkilotiga (NATO) qo'shildi va G'arb davlatlari bilan aloqalarini yanada mustahkamladi. NATOga a'zo bo'lgandan keyin Turkiyaga harbiy va iqtisodiy yordam ko'rsatishi natijasida G'arb mamlakatlari bilan kengroq savdo aloqalarida, ayniqsa mudofaa va sanoat sohalarida asosiy o'rinda turdi.

Turkiyaning ko'p tomonlama savdo kelishuvlarida ishtirok etishi 1960-yillarda yangicha ko'rinishda namoyon bo'ldi. 1963-yildagi Turkiya Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati (EEC) bilan assotsiatsiya bilan o'zaro iqtisodiy shartnomasini imzolashi natijasida dunyoning yetakchi davlatlari bilan iqtisodiy integratsiya yo'lidagi ilk odimni boshladi. Ushbu kelishuv Bojxona ittifoqini yaratish, Turkiyaning EEC bozorlariga kirishini osonlashtirish va Turkiya 1990-yillardan keyin yanada faolroq davom etadigan yakuniy to'liq a'zolik uchun zamin yaratishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rakhmatov M. B. O'rta Sharq iqtisodiyoti va uning XXI asrda o'zgarishlarining asoslari. – T.: Fan va texnologiya, 2021.
2. Qodirov O. Turkiya iqtisodiyoti va xalqaro aloqalar. – T.: Fan va texnologiya, 2012

3. Qurbonov X. R. Arab davlatlaridagi iqtisodiy o'zgarishlar va ijtimoiy ta'sirlar. – T.: Universitet, 2019
4. Yuldashev A. Sh. Saudiya Arabistoni va uning iqtisodiy siyosatidagi o'zgarishlar. – T.: Alisher Navoiy, 2015
5. Shamsiev S. XX asrning ikkinchi yarmida Turkiyaning iqtisodiy siyosati. – T.: Fan, 2014
6. Sharipov S. X. Mintaqaviy iqtisodiyot: Arab davlatlari misolida. – T.: Milliy, 2018